

SEMATIKA VA PRAGMATIKANING TILSHUNOSLIKDAGI O'RNI

Tohirova Diyoraxon Dilshod qizi

Farg'ona davlat universiteti 1-bosqich talabasi

Igamberdiyeva Shaxnoza Adxamovna

Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti

e-mail: sigamberdieva80@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada semantika va pragmatikaning tilshunoslikdagi ahamiyati, ular o'rtasidagi asosiy farqlar to'g'risida ma'lumot berilgan.*

Kalit so'zlar: *tilshunoslik, semantika, pragmatika, subordinatsiya, koorditatsiya, nutq amallari.*

Аннотация: *В данной статье представлена информация о значении семантики и прагматики в лингвистике, а также основные различия между ними.*

Ключевые слова: *лингвистика, семантика, прагматика, субординация, координация, речевые акты.*

Annotation: *This article provides information about the importance of semantics and pragmatics in linguistics, as well as the main differences between them.*

Keywords: *linguistics, semantics, pragmatics, subordination, coordination, speech acts.*

Tilshunoslik — tilning paydo bo'lishi va rivojlanishi, til va tafakkur, til va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar, tilning jamiyatdagi o'rni, ichki tuzilishi, tilning tasnifi, uni tahlil qilish usullari va boshqa shu kabi masalalarni o'rganadigan fan sohasidir. Semantika va pragmatika esa tilshunoslikning asosiy yo'nalishlari bo'lib, tilshunoslikda muhim o'rin egallaydi. Semantika va pragmatika bir-biriga yaqindek bo'lsa-da, ular o'rtasida muayyan farqlar mavjuddir. Ularning farqi asosan "so'zning ma'nosi" va "so'zning kontekstdagi ma'nosi" atrofida yig'iladi.

Semantika — tilshunoslikda ma'no va uning ifodalanishini, so'zlar va ularning tuzilmalari orqali qanday ma'nolar shakllanishini o'rganuvchi fan sohasidir.

Semantika, avvalo, soʻzlarning, jumlar va iboralarining maʼnolarini, ularning lingvistik kontekstda qanday ishlashini tahlil qiladi. Bu soha tilning maʼnosini toʻliq tushunish va ifodalash uchun zarur boʻlgan nazariy asoslarni ishlab chiqadi. Semantika, shuningdek, soʻzlarning koʻplab maʼnolariga ega boʻlishi, shuningdek, ularning oʻzgaruvchanligi va shartli talqinlari bilan shugʻullanadi. Maʼnolarni aniqlashda tilning oʻziga xos strukturalarini va ularning oʻzaro aloqalarini chuqur tahlil qilish talab etiladi.

Semantik maʼno tilshunoslikda soʻz yoki iboraning lugʻaviy, aniq va toʻgʻri ifodalanadigan maʼnosini anglatadi. Bu maʼno koʻpincha soʻzning oʻzida mujassam boʻlib, uning lingvistik kontekstda oʻzgarishsiz qoladi. Masalan, "kitob" soʻzi "matn bilan toʻldirilgan nashr" maʼnosini anglatadi, bu esa soʻzning lugʻaviy maʼnosidir. Semantik maʼno tilshunoslikda oʻzgaruvchan va kontekstdan mustaqil boʻlgan soʻzlarning asosiy maʼnosini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Pragmatik maʼno soʻz va iboralarining kontekstdagi maʼno oʻzgarishlarini oʻrganadi. Bu turdagi maʼno tilning ijtimoiy va muloqot jarayonidagi amaliy ishlatilishini aks ettiradi. Soʻzlarning yoki iboralarining maʼnosi faqat ularning oʻziga xos lingvistik tarkibi bilan emas, balki kimga, qanday holatda va qaysi kontekstda ishlatilayotganiga ham bogʻliqdir. Masalan, "Yaxshi ish qilding!" iborasi biror kishiga mukofot yoki tan olish sifatida ishlatiladi, lekin uning maʼnosi faqat muloqotning kontekstiga asoslanadi va shaxslararo munosabatlarga qarab farq qiladi.

Semantika va sintaksis tilshunoslikda bir-biriga chambarchas bogʻliq boʻlgan ikki asosiy yoʻnalishdir. Sintaksis, asosan, soʻzlarning tuzilishini va ularning til ichidagi joylashishini oʻrganadi, yaʼni soʻzlarning qanday tartibda va qanday bogʻlanishda ishlatilishini tahlil qiladi. Semantika esa soʻzlar, iboralar va jumlar orqali ifodalangan maʼnolarni va ularning funksiyalarini aniqlashga qaratilgan. Sintaksis va semantika oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlikni tushunish, tilning toʻgʻri va aniq ifodalanishini taʼminlashda juda muhimdir.

Misol uchun, quyidagi ikkita jumla sintaktik jihatdan toʻgʻri, ammo semantik jihatdan bir-biriga oʻxshash boʻlsa-da, ularning tuzilishi farq qiladi:

- **"Men kitobni o'qidim."**

- **"Kitobni men o'qidim."**

Har ikkala jumla ma'nosi jihatidan bir xil bo'lsa-da, ularning sintaktik tuzilishi farqlidir. Birinchi jumlada subyekt ("Men") boshida joylashgan bo'lsa, ikkinchi jumlada esa ob'ekt ("Kitobni") boshida keladi. Bu sintaksisning o'zgarishi ma'noga hech qanday ta'sir ko'rsatmasa-da, jumlaning tuzilishidagi o'zgarishning semantik ta'siri ko'rsatilgan bo'ladi. Sintaksis ma'lum bir ma'noni qanday qilib ifodalashni belgilasa, semantika esa bu ifoda orqali qanday ma'no anglashishini tushuntiradi.

Semantika va sintaksis o'rtasidagi aloqani ko'proq tushunish uchun subordinatsiya va koordinatsiya kabi tushunchalarni ko'rib chiqish lozim. Jumlarlar ichidagi ma'no turli darajalarda o'rnatiladi. Sintaktik strukturalar semantikaning qanday shakllanishini belgilaydi. Subordinatsiya (to'liqroq ma'no) va koordinatsiya (ikki yoki undan ortiq elementlarni birlashtirish) semantik nuqtai nazardan alohida ahamiyatga ega.

Subordinatsiya — bu biror ibora yoki jumlaning boshqa bir jumlagi yoki iboraga bog'lanishidir, bunda asosiy ma'no bosh jumlada ifodalanadi, qo'shimcha ma'no esa ikkinchi jumlada taqdim etiladi. Misol uchun: "Men kechqurun kutubxonada ishladim." "Bu jumlada subordinatsiya mavjud bo'lib, asosiy ma'no "Men kechqurun kutubxonada ishladim" jumlasida to'liq ifodalanadi.

Koordinatsiya — bu ikki yoki undan ortiq elementning bir-biriga teng darajada bog'lanishidir. Koordinatsiya tilshunoslikda ikki yoki undan ortiq ma'lumotning birlashtirilishini anglatadi. Misol uchun: "Men va do'stim kechqurun kutubxonada ishladik." "Bu jumlada koordinatsiya orqali ikki subyektning faoliyati birlashtirilgan. Har ikkala shaxsning faoliyati birlashtirilganligi sababli, semantik o'zgarish yuzaga keladi. Bunday hayotiy misollarni kundalik hayotimizda deyarli har kuni ishlatamiz. Masalan, biror vaqtda bir nechta shaxslar o'rtasidagi faoliyatni ta'riflashda sintaktik struktura va semantik o'zgarishlar orqali turli ma'nolarni shakllantiramiz. Bunda sintaksis, so'zlarni qanday joylashtirishni va birlashtirishni ta'minlasa, semantika ularning kontekstdagi ma'nosini belgilaydi.

Pragmatika — bu tilshunoslikning tilning haqiqiy kontekstdagi ishlatilishini o'rganuvchi bo'limi. U tilning qanday qilib muloqotda ishlatilishini, nutq amallarini qanday bajarilishini va so'zlar va iboralar orqali qanday ma'nolar shakllanishini tahlil qiladi. Pragmatika sintaksis va semantikadan farq qiladi, chunki u tilning real hayotdagi muloqot jarayonlarida qanday ishlashini va nuqtai nazardan qanday talqin qilishni o'rganadi.

Pragmatikaning muhim tushunchalaridan biri — nutq amallari nazariyasidir. Bu nazariyani ilgari surgan ilk olimlardan biri J.L. Austin bo'lib, u tilning ma'nosi faqatgina so'zlarning to'g'ri ishlatilishiga bog'liq emasligini, balki ular qanday maqsad bilan ishlatilayotganiga ham bog'liq ekanligini ta'kidlaydi.

Paul Grice tomonidan taklif qilingan va so'zlarni qanday talqin qilishni tushuntiruvchi yana bir muhim tushuncha — "maxsus tavsiyalar" (implicature)dir. Grice, agar biror kishi ba'zi bir so'zlarni ishlatib, lekin ularning ma'nosi to'liq aytilmasa, siz so'zning ortidagi ma'noni qanday tushunishingiz kerakligini ko'rsatadi. Masalan, "Bu yerda birov yo'q" degan gap, aslida "Shu o'rinda odamlar bor" degan ma'noni o'zida o'tkazishi mumkin. Grice'ning bu nazariyasi pragmatik talqinlarning semantikadan farq qilishini, ya'ni so'zlarning faqat o'z ma'nolaridan tashqari kontekstdagi ma'nolarni shakllantirishini tushuntiradi.

Pragmatika, tilning o'ziga xos xususiyatlaridan biri bo'lib, tilning kontekstdagi foydalanilishini o'rganadi. Bunda tilning muloqotda qanday ishlatilishini, biror so'z yoki ibora real vaziyatda qanday ta'sir qilishi mumkinligini tahlil qiladi. Kontekst tilning noaniqliklarini, shuningdek, so'zlarning har xil ma'nolarini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Misol uchun, "O'ylaymanki, men bugun yaxshi ko'rindim" gapining ma'nosi, u qachon va qanday kontekstda aytilganiga bog'liq. Bu holatda, jumlaning ma'nosi shaxsning o'zi tomonidan aytilganiga qarab, uning o'zini qanday his qilishi yoki boshqalar tomonidan qabul qilinishiga bog'liq bo'lishi mumkin.

Pragmatika tilshunosligi, so'zlarning ma'nosi va ularning o'zgaruvchanligi bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy va madaniy omillarni o'rganadi. Ba'zi so'zlar va iboralar biror bir muloqotda yoki ijtimoiy guruhda o'zgarishi mumkin. Masalan, "Salom" so'zi turli madaniyatlarda yoki ijtimoiy guruhlarda turli ma'nolarni anglatishi mumkin.

Pragmatika, tilning noaniq va moslashuvchanligini tahlil qilishda yordam beradi, chunki soʻzlar va iboralar muayyan kontekstda turlicha talqin qilinishi mumkin.

Semantika va pragmatikaning asosiy farqlari ularning tilning ma'no tizimiga yondashuvi bilan bog'liq. Semantika soʻz va gaplarning lug'aviy va grammatik ma'nosini o'rgansa, pragmatika soʻz va gaplarning kontekstga qarab qanday ma'no nazarda tutilayotganini o'rganadi. Bu farqni tushunish uchun quyidagi misolni ko'rish mumkin: "Bu xona issiq" jumlasini oladigan bo'lsak, semantik nuqtai nazardan bu shunchaki harorat balandligi haqidagi jumla bo'lsa, pragmatik nuqtai nazardan esa deraza ochilishi kerakligi haqidagi ma'no bo'lishi mumkin. Bu yerda semantika soʻzning aniq, to'g'ri ma'nosini, pragmatika esa nutq vaziyatini va suhbatdoshning niyatini tushunishga qaratilgan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, pragmatika tilshunoslikning kontekstual tahliliga asoslangan yo'nalish bo'lib, tilning haqiqiy muloqotdagi ishlatilishini, soʻzlarning ma'nolarini va nutq amallarini o'rganadi. Semantika va pragmatika o'rtasidagi farqlar tilning ma'no tizimining turli jihatlarini tushunishga yordam beradi. Semantika doimiy, lug'aviy ma'nolarga e'tibor qaratgan bo'lsa, pragmatika tilning real hayotdagi kontekstida qanday ma'no anglatilayotganini aniqlashga qaratilgan. Bu bilimlar tilning amaliy qo'llanilishida va muloqot jarayonlarini tushunishda muhim o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Лютикова Е. И. Семантика и семантические исследования. — М.: Изд-во МГУ, 2003. — 256 с.
2. Соссюр, Ф. де. Курс общей лингвистики / пер. с фр. Р. Харрис. — Лондон: Duckworth, 1983. — (Ориг. издано в 1916 г.).
3. Левинсон С. К. Прагматика. — Кембридж: Cambridge University Press, 1983